

Վանքի ներքին բաղնիքի գալիքը:

Եւ ահա այդ տարին, վանքի ամէն կողմերը շինութիւններով պատելէ ետք, մինչ հազիւ փոքրիկ պարտէզ մը կը մնար՝ ըզրօսանքի համար, ուրախութեամբ կ'արձանագրէր սեղանատան բարաւորին վըրայ:

Մենաստանս այս ըստ բոլորին
Շինեալ եղեւ ի փառս Փրկչին
Յաբբայութեան Սեբաստացոյ
Մխիթարայ Վարդապետին (1740):

Խոնարհ ու վսեմ յիշատակարան: Մխիթար սուրբ էր Նախախնամութեան մեծ հրաշքը նկատել այդ վանքին կերտումը, որուն համար ծախսուած էր 35·200 դուկատ: Իսկ ինք ոչինչով մեկնած էր Մեթնէն. հազիւ 250 դահեկան ունէր՝ Վեհտիկ հասնելուն:

Իսկական ստեղծագործութիւն, պտուղ՝ հայու աննկուն նկարագրին, որուն սիրով եկան աջակցիլ նաեւ վեհաճն ազգայիններ, օտարութեան մէջ հայ վանքը ծաղկեցնելու տենչով:

Ստեղծագործութիւն, որ այսօր ալ հիացում կ'ազդէ այցելուներուն, եւ Մը-

խիթարի հոգիէն զգացումներ կը փոխանցէ հիւրերուն. զգացումներ՝ ներդաշնակութեան, վսեմական պարզութեան, համապի կշռոյթի. նիւթին ու մարմարին ընդմէջէն, կամարներուն եւ սիւնակներուն խորքէն՝ ողբէն սլացք մը կը խոյանայ, կարծէք, որ կ'առնինք ամէն դիտող, Մխիթարի հոգիին հետ հաղորդելով:

Բայց, չուտով կը հասնէր Մխիթարի համար ալ՝ եօթներորդ օրը, օրը հանդըստեան: Հազիւ եօթնեակ մը տարիներ վայելած իր դաստակերտը, 1749ի Ապրիլ 27ին, Մխիթար կը ննջէր արդարներու խաղաղ քունով:

Քիչ անդին իր դամբանէն, կը հնչէին մուրճի հարուածները, ու տակաւ կը բարձրանար զանգակատունը կիսաւարտ, որու գազաթին՝ խաչը սլափ բազմէր 1750ին:

Բարձրացող զանգակատունը, որ կը ձգտէր դէպի երկինք, խորհրդանշանն էր Ս. Ղազարի ապագայ յարատեւ աճումին:

(Շար. 1)

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՎԱՐՔ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԻ

ԵՓԵՍՈՍԻ ԺՈՂՈՎԻԻ ԵՒ ԱՆՈՐ ՅԱԶՈՐԳՈՂ ԴԵՊԵՐՈՒ ԱՐՁԱԳԱՆԳԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

(Շար. տե'ս «Բագմ.» 1966, ք. 9-10, էջ 209)

ԴԵՊԵՐՈՒ ՀԱՄԱԳՐՈՒՄ:

Ժամանակագրական կարգին հետեւելով՝ ջանանք հիմա համադրել դէպքերը, համառոտակի:

431ին Եփեսոսի ժողովը թէեւ փակուեցաւ Նեստորի դատապարտութեամբ, ինչպէս Եկեղեցւոյ խաղաղութիւնը տեղի չունեցաւ՝ մինչեւ որ Ս. Կիւրեղ, ախոյանը Տիեզերական Ժողովին, եւ Անտիոքի Պատրիարքը՝ Յովհաննէս, պարագլուխը դժգոհներու հոսանքին, հաշտութեան բանաձեւ մը չկնքեցին՝ 433ին:

Սակայն, անոնց չուրջը անհանդիսա էին հետեւորդներու եռանդուն գործիչներ: Անտիոքեան դպրոցի ներկայացուցիչներ՝ Հիրաս, Եգեսիոյ մէջ ուսուցիչ եւ ապա Եպիսկոպոս, ինչպէս նաեւ Թէոդորէոս Կիւրացի, իրենց դպրոցի վարկին ու պատիւին նուաստացումը կը հրատարակէին Նեստորի դատապարտութիւնը: Ասկից՝ անոնք երեւան հանեցին Անտիոքի դպրոցի մեծագոյն հեղինակութիւնը համարուող Թէոդորոս Մոսսուեստացին († 428), եւ անոր զրուակներէն քաղուածներ ընկելով՝ թարգմանեցին զանազան լեզուներու եւ ցրուեցին ամէնուրեք: Իրենց նպատակն էր ցոյց տալ Նեստորի վարդապետութեան համաձայնութիւնը՝ Թէոդորոսին հետ, եւ անով ապացուցանել Նեստորի ուղղափառութիւնը: Այս գործին ղրխաւոր պատասխանատուն կը համարուի Հիրաս⁶⁴: Բարուլաս, Եգեսիոյ եպիսկոպոսը, որ նախ Յովհաննէսի հետ

էր, Տիեզերական Ժողովէն ետք՝ բոլորովին յարեցաւ Ս. Կիւրեղի եւ անոր եռանդուն ջանքովը դարձաւ: Ուստի, երբ իր քաղաքին մէջ Հիրաս երեւան հանեց Թէոդորոսի զրուակները, ան հալածեց թէ՛ զինքը եւ թէ՛ Թէոդորոսի զրուակները՝ հրապարակաւ այրել տուաւ: Այս հալածանքը տեղի կ'ունենար 433ի առաջինները, ինչպէս կարելի է հետեւցնել նոյն թուականին Հիրասի գրած նամակէն առ Մարիս Բէթ Արտաշիւր եպիսկոպոսը⁶⁵:

64. Հմմտ. Պրոկիի նամակը առ Յովհաննէս Պատրիարք Անտիոքի, Migne, P. G., 65, col. 875. «Quod multi inclamant hic religiosissimum Edessenorum episcopum Ibam, non solum clerici quidam edesseni et monachi, sed enim et primates...» Հմմտ. նաեւ Լիպիարտոս, որ սակայն չի յիշեր Հիրասի անունը, այլ ընդհանուր կերպով՝ Նեստորի կողմնակիցներուն կը վերագրէ այդ քաղաքներուն երեւան ելլելը: Անդ, էջ 208, Աղոնցի յօդուածին մէջ:

65. MANSI, SS. Conc. Nova collectio, VII, col. 241-249; «Ex Epistola quae scripta est a reverendissimo Iba episcopo Edessenorum Mari Persae». Քաղկեդոնի Տիեզ. Ժողովին մէջ կարգացուած այս նամակը, գրուած է 433ի առաջինները: Վասնզի հոն կը յիշուի մէկ կողմէն Յովհաննէս Անտիոքացիի եւ Կիւրեղի միջեւ դոյապաժ հաշտութիւնը, որ տեղի ունեցաւ 433ին. միւս կողմէն ալ Եգեսիոյ քաղաքին բռնաւորը, որ է ինքնին Բարուլաս եպիսկոպոսը, որ զինք հալածեց եւ մեռաւ 434ին:

Նոյն տարին իսկ, Բարուլաս պետք է իմացուցած ըլլայ Ակակ եպիսկոպոսին՝ իրերու կացութիւնը, եւ խնդրած որ՝ ան ալ իր կարգին՝ գրէ Հայաստան եւ զգուշացնէ Հայերը Թէոդորոսի գրութիւններէն: Ակակ՝ Մելիտինէի եպիսկոպոսն ալ, նախապէս բարեկամ Նեստորի, Եփեսոսի Ժողովի ընթացքին, յետ ճանչնալու անոր վարդապետական գրութիւնը, հակառակեցաւ անոր, եւ Ս. Կիւրեղի ջերմ հետեւորդներէն մէկը եղաւ: Ուստի, ընդունելով Բարուլասի հրաւերը, շուտով գրեց իր նամակը Ս. Սահակին: Որուն, ինչպէս տեսանք, Հայոց հայրապետն ալ շատ քաղաքավարի պատասխան մը տուաւ, առանց սակայն լիով զոհացնելու զինք, վասնզի Ս. Սահակ՝ իր նամակին մէջ Թէոդորոսի գրութեանց մասին ոչ մէկ խօսք կ'ընէր, բայց եթէ ընդհանուր ձեւով մը ըսելով. «Այլ յաղանդոյն որ գրեցեր գարշել, առ Ժամանակս ի շնորհս Աստուծոյ աշտպիսի ինչ չեւ է հասեալ. ապա թէ ինչ ինչ ծածկեալ ի Ժանդոյ անտի, ի հարկէ ջան լիցի խլել զխոջն ի միջոյն»⁶⁶: Թէոդորոսի անունին լռութեամբ, Ս. Սահակ, կամ կ'ուզէր հասկնալ՝ թէ ինք Ակակի հոգատարութիւնը բարեկամական յանձնարարութիւնէ աւելի չէր նկատեր, կամ ալ իսկապէս տակաւին Թէոդորոսի գրութիւնները Հայաստան չէին հասած:

Բայց Ս. Սահակ եւ Ս. Մեսրոպ չէին կրնար անտարբեր մնալ եկած ազգարարութեան հանդէպ, եւ պէտք էին հարցը լուսարանել. մանաւանդ որ անոնք Թէոդորոսի բարեկամներն ալ ըլլալով, որոշ համարում ունէին անոր վրայ: Այդ պատճառով՝ անոնք զիմեցին բարձրագոյն եւ կարեւորագոյն հեղինակութեան մը, ինչպիսին էր Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքը, որ 381ի Տիեզ. Ժողովէն ետք՝ զերիշխանութիւն մը կը բանեցնէր բովանդակ արեւելքի վրայ, եւ իրեն եւթարկած էր Եփեսոսի եւ Կեսարիոյ մետրապոլիտութիւնները: Արդ, 434ի սկիզբները, ինչպէս կը հետեւի մինչեւ հիմա ներկայացուած Ժամանակագրական տրւեալներէն, անոնք Պոլիս զրկեցին երկու

պատգամաւորներ՝ լուսարանելու համար այդ հարցը: Ղեւոնդի նամակին մէջ, այս երկու պատգամաւորները կը կոչուին Ղեւոնդ եւ Արէլ (կամ Արէլիոն), Մեծ Հայքի երէցներ. անոնք կը ներկայանան Պոլիզի՝ իրենց ուրիշ եղբայրակիցներով: Այս բոլոր տուեալները համեմատելով մեր հայ աղբիւրներու տեղեկութիւններուն հետ, կը կարծենք թէ Կորիւնի յիշած երկու աշակերտներն ալ, այն է՝ Ղեւոնդ եւ Կորիւն, որոնք «Յետ Ժամանակի ընդ մէջ անցանելոյ» (այսինքն Եղիշիկի եւ Յովսէփի առաքումէն ետք) գիմած ըլլան ի կողմանս Յունաց, պէտք է նոյնացնել վերի երկու պատգամաւորներուն հետ: Ժամանակագրական կերպով՝ այս վերջիններու Պոլիս Ժամանումն ալ 434ի սկիզբները կը հանդիպի, ինչպէս կարելի է հետեւցնել Ս. Խորենացիի վկայութենէն, որ կը գրէ վերոյիշեալ աշակերտներուն համար. «Ընդունելութիւն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացոյ»⁶⁷: Ասով մերձաւորապէս կ'ունենանք թուական մը՝ որմէ ետք չէին կրնար դացած ըլլալ, այսինքն՝ 434ի Ապրիլը, երբ մեռաւ Մաքսիմիանոս: Միւս կողմէն՝ Եղիշիկ Պոլիս կը գտնուէր արդէն 433ին, որմէ ետք գրած է իր նամակը առ Մաշտոց, ինչպէս տեսանք. վասնզի անոր մէջ կ'արտայայտէ Կիւրեղի եւ Յովհաննէս Անտիոքացիի միութեան բանաձեւի տեսակէտները: Կորիւնի վկայութեան համաձայն՝ ինք եւ Ղեւոնդ Պոլիս հասնելով, «մատուցեալ յարէին յեղինակ իրրեւ առ ընտանեզոյն սննդակից, ի Կոստանդինական քաղաքին, եւ անդ միաբանութեամբ զոգեալը պիտոյիցն զխնդիրն վրեժաբէին»⁶⁸: Ընդգծուած խօսքին իմաստը յայտնի կ'ըլլայ՝ երբ մերձեցնենք Ղեւոնդի նամակին: Հոն ալ, երկու պատգամաւորները՝ իրենց ուրիշ եղբայրակիցներու

66. Գիրք Թորոս, էջ 18:

67. Ս. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Գ. Կ. (էջ 545):

68. Կորիւն, վ. Ս., էջ 74:

հետ միացած՝ կը ներկայանան Պոլիզի, խնդրելու համար լուծուած հոգեւոր հարցի մը, որ է Թէոդորոս Մոպսուեստացիի գրութեանց հարցը, եւ լսելու անոր հեղինակաւոր դատաստանը:

Սակայն, հարց մըն ալ կ'ելլէ թէ ինչո՞ւ մեր պատգամաւորները փոխանակ զիրենք զրկողներու անունով նամակ ներկայացնելու Պոլիզի, իրենք իրենց անունով չարագրած են զայն, թէ եւ կ'ըսեն թէ «իրենց սուրբ եպիսկոպոսներու» կողմէն եկած էին: Պատճառները, կրնայ ըլլալ որ մեր գիտութենէն կը վրիպին, որովհետեւ չունինք Ժամանակակից բացայայտ վկայութիւն մը: Բայց, իրրեւ հաւանական ենթադրութիւն, կը կարծենք որ եթէ Ս. Սահակ ու Մաշտոց նամակ մը գրած էին՝ Ղեւոնդի եւ Կորիւնի հետ զրկելու համար, անոնք պէտք էին զայն ուղղած ըլլալ Մաքսիմիանոս եպիսկոպոսին, որուն օրով զրկուեցան յիշեալ երկու պատգամաւորները, ինչպէս յայտնի է Ս. Խորենացիի վկայութենէն: Բայց մեր պատգամաւորներու Պոլիս Ժամանումէն ընդ ետք Մաքսիմիանոս մեռաւ (434ի Ապրիլին). ուստի Ղեւոնդ եւ Կորիւն պէտք է ներկայանային անոր յաջորդին՝ Պոլիզի: Եւ այս պարագային՝ պէտք է որ, եթէ հետեւինք բերած նամակ ունէին, զայն կրկին չարագրէին՝ ուղղելով Պոլիզի անունին, ինչպէս մեզի հասած նամակը չարագրուած է. «Ղեւոնդ եւ Արէլ Մեծ Հայքի երէցներ եւ մեզի հետ եղող եղբայրակիցներ, կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ սուրբ եւ աստուածասէր եպիսկոպոսին՝ Պոլիզի»: Այս խորագիրը «իմֆնագլուխ» զործերակերպի մը արդիւնք ըլլալէ աւելի՝ պարագաներու փոփոխութենէն առաջ եկած էր: Վասնզի նամակին մէջ յայտնի կերպով կ'ըսուի թէ՝ «իրենց սուրբ եպիսկոպոսներու կողմէն զրկուած են». ինչ որ պաշտօնական սուտ մը պիտի ըլլար՝ եթէ Ղեւոնդ եւ Արէլ «իմֆնագլուխ» կերպով զործած ըլլային:

Գալով Կորիւնի վկայութեան եւ Ղեւոնդի նամակին մէջ յիշուած պատգամաւորներէն երկրորդին անուններու տարբերութեան հարցին, մենք կը կարծենք թէ Աղոնց իրաւունք ունենայ Արէլ կամ Արէլիոն կամ Աբերիոն անունները՝ աղաւաղում նկատելու Կորիւն անունին: Չանազան հեղինակներու կամ ձեռագիրներու մօտ եղած միեւնոյն անունին այս տարբերակները ցոյց կու տան՝ թէ առանք բոլորը գտնուած են զԺողովրդներուն շրջի օտար անունի մը զիմաց, եւ ջանացած են զայն պարզել իրենց ծանօթ կամ մերձեցնալի անունով մը: Ասկից, ասորի թարգմանիչը կարգացած է Աբէլ, իսկ Իննովիկենտիոս, և գուցէ Լիպերատոս ալ, որ թէ եւ նախորդին գրութեան հետեւած է, բայց հաւանաբար ինքն ալ աղբիւրներուն ծանօթ ըլլալով, կարգացած են Abbelius-iun կամ Aberius-iun: Այս ձեւերը կ'ենթադրեն իուս (ius-iun) վերջաւորութիւնը կրող անուն մը, եւ ոչ երբեք Աբէլ անունը, որ յունարէնի մէջ Ἀβελ, իսկ լատիներէնի մէջ Abel կամ Abelis, կամ Abelus ձեւով կը գործածուի, բայց ոչ Abbelius կամ Abeliun: Ուստի հիմնուած պատգամաւորութեան պատմական պարագաներու նոյնութեան վրայ, պարագաներ՝ որոնք կը պատմուին, թէ՛ Կորիւնի պատմութեան եւ թէ Ղեւոնդի նամակին մէջ, կը հետեւցնենք՝ թէ երկու վկայութիւններու յիշած երկրորդ պատգամաւորին անունը աղաւաղում կրած ըլլայ՝ լատինական եւ ասորական թարգմանութեանց մէջ, մինչդեռ բնաղիրը պէտք էր ունենալ Կորիւն անունը⁶⁹:

69. Հ. Վ. Ինովիկենտ ալ կ'ենթադրէ որ ասորերէնի մէջ Հաբէլ անունը աղաւաղում կրած ըլլայ, եւ կ'առաջարկէ կարգաւ Սամուէլ, համեմատութեան առնելով երկու անուններու ասորական գրութեանց ձեւերը: Սակայն, յիշեալ երկու անունները ծանօթ եւ պարզ ըլլալով՝ աւելի զԺողովրդաւ կրնային աղաւաղուիլ, քան Կորիւն եւ Հաբէլ անունները, որոնց ասորական գրութեան ձեւերն ալ բաւական մօտիկ են, եւ կրնան իրարու տեղ առնուիլ. մանաւանդ որ Կորիւն անունը օտար եւ անծանօթ ըլլալով ասորի զրէն, իր կողմէն կրնար սրբազրութեան ալ ձեռնարկել:

ԹԷՌԴՈՐՈՍ ՄՈՊՍՈՒԵՍԱՑԻ
ԴԱՅԱՊԱՐՏԵԼԻ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԵԱՆՅ ՀԱՒԱՔԱԾՈՆ

Պրոկղ՝ Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսը, իր ընտրութենէն անմիջապէս ետք (434 Ապրիլ 12), ընդունեցաւ հայ պատգամաւորներու այցելութիւնը, լսեց անոնց խնդրանքը եւ յանձն առաւ դրել իր վարդապետական նամակը: Բայց որպէսզի իր դրութիւնը չվրդովէ տարի մը առաջ դոյապած համաձայնութիւնը՝ ընդ մէջ Ս. Կիւրեղի եւ Յովհաննէս Անտիոքացիի, ան զրկեց իր նամակը նախ Անտիոքի Պատրիարքին, որպէսզի իր սիւնհոգոսով վաւերացնէ զայն, եւ ստորեւ իր ստորագրութիւնը դնէ: Պրոկղ, իր նամակին կցած էր հայ պատգամաւորներու բերած՝ Թէոդորոսի գրութիւններէն եղած քաղուածքը, որմէ ջնջելով Թէոդորոսի անունը, այդ բացատրութիւնները դատապարտելի նկատելով մերժեց: Այժմ, ան կ'առաջարկէր Յովհաննէս Պատրիարքին, որ ինքն ալ դատապարտէր զանոնք: Եւ միաժամանակ կը յորդորէր՝ որ Հիւսիսին ալ առաջարկէ դատապարտել զանոնք, նշելով զինք իբրեւ գլխաւոր պատասխանատու՝ զանոնք երեւան հանելու մէջ: Պրոկղ տեղեկացած ըլլալով շատ մը Եդեսացի միանձնեթէ եւ եռանդուն եպիսկոպոսներէ, կը գրէ. «(Հիւսիս) այնքան կը սիրէ Նեստորի անմըտութիւնը, որ քանի մը հատուածներ, զորս Հայոց ուղղած նամակիս ստորեւ դրի եւ քու պատուականութեանդ զրկեցի, եւ որոնք անմիտ ու անճիշտ են եւ լի ամբարշտութեամբ, ասորի լեզուի թարգմանելով՝ ամէնուրեք տարածած է...: Արդ, երբ կարդալով զանոնք ճանչնաս, փութա՛ւ ամենայն հեղուքեամբ յանդիմանել զինքը եւ Հայոց ուղղած նամակիս վաւերացնել քու ստորագրութեամբ...: Յետոյ, եթէ յիշեալ մեր պաշտօնակիցը, Հիւսիս, ըմբռնէ թէ այդ հատուածները կարդացողներու եւ լսողներու աւերումին համար գրուած են, կը յուսամ թէ պիտի դարձի անոնցմէ եւ պիտի մերժէ դանոնք, քանի որ մանկութենէ Ս. Գրքի ուսումով սնած եւ խոհեմ անձ է. ապա թող վստահ բերանով եւ բարձրաճակատ ցոյց

տայ՝ ինչ որ սրտին մէջ ունի, մերժելով եւ խոտելով Հայոց ուղղած նամակիս կից եղած հատուածները»⁷⁰: Յովհաննէս, Անտիոքի Պատրիարքը, Պրոկղի նամակը ստանալէ ետք ժողով մը դումարեց իր եպիսկոպոսներով, եւ վաւերացուց Կոստանդնուպոլսոյ եպիսկոպոսին նամակը՝ որ ուղղուած էր Հայոց: Բայց դրելով Պրոկղին, յետ դովելու անոր գրութեան վարդապետական ուղղափառութիւնը, դանդաղ կը յայտնէր՝ թէ ինչո՞ւ դատապարտած էր եւ ինչո՞ւ կը պահանջէր որ ինքն ալ դատապարտէր Թէոդորոս Մոպսուեստացիի գրութիւնները. «Վարդապետ մը՝ որ քառասուն հինգ տարիներ պաշարած էր ամէն տեսակ մոլորութիւններու դէմ. մինչ հակառակորդներ, կը դրէր ան, անոր դրքերէն քաղած են ինչ ինչ բացատրութիւններ, կտրելով ամբողջութեան շրջանակէն, քեզի ներկայացուցած: Բացատրութիւններ, որոնք կարելի է զտնել բոլոր մեծ հայրապետ-

70. Հմմտ. Նամակ Պրոկղի առ Յովհաննէս Անտիոքացի, P. G., 65, col. 875/6. «Quod multi in clament hic religiosissimum Edessenorum episcopum Ibas, non solum clerici quidam edesseni et monachi, sed enim et primates et clari militia, quibus rectae fidei calidus zelus accenditur, quod tantum diligit Nestorii insaniam ut et quaedam capitula, quae supposui scripto a nobis ad Armenios tomo et direxi tuae reverentiae, quae sunt stulta et profana et omni plena impietate, transferret voce syrorum et transmitteret ubique... Quae quando per lectionem cognoveris, festinare digneris cum omni alacritate eum compellere, tomo quidem scripto ad Armenios subscribere... Deinde si memoratus comminister Ibas cognoscit ea quae ad destructionem legentium et audientium evomita sunt capitula, sicut et arbitror eum prudentem constitutum et a pueritia divinis scripturis nutritum, abominari ea et rejicere: confidenti voce et non erubescendi fronte quod in anima sapit ostendat omnia subiecta ad Armenios epistulae capitula abjiciens et calcans...».

ներու քով, սկսեալ Ս. Իդնատիոսէն մինչեւ Մեծն Աթանաս, Գրիգոր, Դիոդոր, Ամբրոսիոս, Ամփիլոգիոս, Ատալիոս եւն.»: Ու կը վերջացնէր նամակը՝ յանձնարարելով որ «Վախճանեալները պէտք չէ քննել ու դատել»⁷¹: Պրոկղ ստանալով Յովհաննէսի նամակը, զարմացած կը պատասխանէ. «Ե՞րբ քու սրբութեանդ զրած եմ թէ Թէոդորոս կամ ուրիշ ոեւէ մէկը վախճանեալներէն պէտք է դատապարտել, կամ ե՞րբ յանուանէ մէկը յիշած եմ: Բայց որովհետեւ հարկ էր որ ամէն տարակոյս փարատէի եւ չարախօսներու բերանը կարկէի՝ քեզի զրկած նամակիս կից եղած հատուածները մերժեցի, իբրեւ բարեպաշտութեան ներութիւն չունեցող բացատրութիւններ: Բայց, ո՞չ Թէոդորոսի, եւ ո՞չ վախճանեալներէն մէկու մը մասին գրեցի քեզի, ո՞վ ամենասիրելի, որ նշուէա կամ մերժես: Նոյնպէս մեր պատուական սարկաւազը, Թէոդորոս, որ քեզի զրկած եմ, այդպիսի հրահանգ ընդունած չէ մեղմէ»⁷²: Պրոկղի այս զարմանքը ցոյց կու տայ՝ որ կա՛մ ձեռք խառնուած էր իր զրկած նամակին կից դատապարտելի հատուածներուն հաւաքածոյին մէջ, հոն աւելցնելով Թէոդորոսի անունը, կա՛մ ալ Յովհաննէս Անտիոքացիի եւ իր եպիսկոպոսները ճանչցան թէ այդ բացատրութիւնները քաղուած էին Թէոդորոսի գրութիւններէն: Դատապարտել զանոնք՝ պիտի նշանակէր դա-

տապարտել Թէոդորոս Մոպսուեստացին. մանաւանդ որ հակառակորդներ կրնային շուտով այդ դատապարտուած բացատրութիւններու հեղինակը երեւան հանել: Այնուհանդերձ, Պրոկղ կը կասկածի թէ իր նամակին մէջ ձեռք խառնուած ըլլալ. ուստի, կը գրէ իր Մաքսիմոս սարկաւազին. «Ինչպէս կ'իմանամ ինձի եկած նամակներէն, Թէոդորոս Մոպսուեստացիի եւ ուրիշներու անունները ներմուծուած են հատուածներու վերնագրին մէջ, զոր ես զրկած էի իբրեւ դատապարտելի: Բայց անոնք արդէն առ Աստուած դացած են...: Արդ, նամակիս վաւերացումէն եւ հատուածներու դատապարտութենէն ետք, որոնց որո՞ւն ըլլալը կ'անդիտանանք, պատրաստէ Թէոդորոս սարկաւազը՝ որ թաղաւորական քաղաք վերադառնայ»⁷³:

Մինչ այդ, Անտիոքի Պատրիարքը՝ յետ վաւերացնելու Պրոկղէն Հայոց ուղղուած նամակը, զայն կը զրկէ Ս. Կիւրեղի, որ իր կարգին՝ ան ալ վաւերացնէ, ինչպէս յանձնարարած էր Պրոկղ: Յովհաննէս, այս առթիւ, կը գրէ Կիւրեղի, զովելով Պրոկղի նամակին վարդապետական մասը. միայն դիտել կու տայ՝ որ «Ներկայիս աւելորդ էր այսպիսի գրութիւն մը, մանաւանդ որ Աստուծոյ չընորհքով, ամէն տեղ միեւնոյն բարեպաշտ համաձայնութիւնը կը տիրէ»: Բայց հոս ալ Յովհաննէս, իր դանդաղ կը յայտնէ՝ թէ «Թէոդորոսի գրութիւններէն

71. Հմմտ. Նամակ Յովհաննէսի առ Պրոկղ, P. G. 65, col. 877/8.

72. Հմմտ. Նամակ Պրոկղի առ Յովհաննէս, P. G. 65, col. 879. «Quando enim ego scripsi tuae sanctitati oportere aut Theodorum aut alios quosdam, qui pridie defuncti sunt, anathemati subdi, aut nominatim alicuius feci mentionem? ... Sed quia oportet omni suspicione liberari et detrahentium ora consuere; ex hoc quod in tomo directo subscribi et illa capitula quae subiecta sunt repuli, utpote subtilitatem non habentia pietatis. Neque autem de Theodoro neque de alio quoquam qui jam defuncti sunt scripsi tibi, aman-

tissime, aut ut anathematizatur aut ut abjicetur. Sed neque clarissimus Theodotus, qui a nobis directus est diaconus, talia mandata recepit».

73. Հմմտ. Նամակ Պրոկղի առ Մաքսիմոս սարկաւազ, P. G. 65, col. 879/80. «Quomodo per litteras didici nunc, quia Theodori Mopsuesteni et aliorum quorundam nomina praeposita sunt capituli ad anathematizandum, cum illi ad Deum jam migraverint... Post subscriptionem autem tomi et post abiunctionem capitulorum, quae cuius sint ignoramus, continuo praepara diaconum Theodotum venire ad regiam civitatem...».

քաղուած հատուածները պէտք է հաստատարուին»⁷⁴։ Այսպէս, ուրեմն, Յովհաննէս Անտիոքացիին եւ իր եպիսկոպոսները մտահոգուած են թէոզորոսի գրութիւններէն քաղուած հատուածներու դատարարութեան համար, եւ կ'աշխատին համոզել որ անոնք չդատարարուին։ Պրոկլը Կ. Պոլսոյ եպիսկոպոսն ալ համաձայն է թէոզորոսի անունը անաղարտ պահելու, թէեւ անոր գրութիւններէն քաղուած հատուածներու դատարարութիւնը կը պահանջէ՝ առանց անունը յիշելու։ Ուստի, ինքն ալ այս ուղղութեամբ կը գրէ Ս. Կիւրեղի, որ ան ալ չդատարարուէ թէոզորոս Մոպսուեստացիին, որպէսզի խռովութիւն չծագի։ Ս. Կիւրեղ, իր պատասխան նամակին մէջ, կը հաւանքի Պրոկլի առաջարկին, եւ կը գովէ անոր խաղաղասիրական հոգին։ Բայց կ'առաջարկէ որ թէոզորոսի գրութիւնները արդիւնուն կամ մերժուին, որովհետեւ Նեստորի վարդապետութեան հետ համաձայնութիւն ունին⁷⁵։ Ասով, արդէն Ս. Կիւրեղ ստուեր ձգած կ'ըլլար թէոզորոսի վրայ, որովհետեւ ան յայտնի կը տեսնէր՝ որ անոր գրութիւններէն եղած այդ քաղուածները ի՛ր տեսակէտներուն բոլորո-

վին հակառակ են, եւ ոյժ կու տան Նեստորի վարդապետութեան։ Ուստի, ան ոչ միայն Պրոկլի, այլ նոյն ձեւով կը գրէ նաեւ Անկիւրիոյ եւ Կեսարիոյ եպիսկոպոսներուն, ինչպէս նաեւ Մելիտինէի Ալիկ եպիսկոպոսին։ Այս վերջինին գրած նամակին մէջ, Ս. Կիւրեղ կ'ըսէ. «Արեւելքի բոլոր բարեպաշտ եպիսկոպոսները Անտիոք հաւաքուած են՝ քննելու Պրոկլ սրբազան եպիսկոպոսին լաւիմաստ եւ ուղղափառ դաւանանքով գրած նամակը, որ երկարօրէն կը խօսի Քրիստոսի Տնօրէնութեան մասին։ Ասոր քով կային քանի մը հատուածներ՝ քաղուած թէոզորոսի գրքերէն, որոնք Նեստորի թիւր դատարարներուն հետ համաձայն էին։ Ան (Պրոկլ) յորդորած է որ անոնք ալ դատարարուեն զայն. բայց անոնք (Արեւելքիները) տեղի չեն տուած։ Եւ յետոյ ինծի գրեցին՝ ըսելով որ, եթէ թէոզորոսի գրութիւնները նոյն վիճակին չեն թարգմանուին, հարկ է որ այդ արատը տարածուի նաեւ սուրբ Հայրերու վրայ, ինչպէս են Աթանաս, Բարսեղ եւ Գրիգոր եւ թէոփիլոս եւ այլք, որոնք, կ'ըսեն անոնք, գրած են թէոզորոսի համաձայն»⁷⁶։

Այսպէս, ուրեմն, թէոզորոսի գրու-

sit ipse, anathema etiam in propria persona subiisset. Quoniam vero ad Deum abiit, sufficit, ut ego puto, ea quae absurde ab ipso scripta sunt reici ab iis qui recte sentiunt, cum iis, qui in ipsius libros incidunt etiam ulterius progredi tumultuum occasiones nonnunquam pariat. Et per alium vero modum anathematizatis et eiectis Nestorii blasphemias, una cum eis eiacta sunt et quae illius sunt, plurimam habentia ad ista consonantiam».

76. Հմմտ. Նամակ Կիւրղի առ Ալիկ Մելիտինցի, P. G. 77, col. 337-8. «Latere tuam non oportuit sanctitatem, quae forsitan et didicit quod venerint omnes religiosi Orientis episcopi in Antiochiam, dirigente eis tomum (Domino) meo sanctissimo episcopo Proclo, bonis sensibus et rectis dogmatibus plenum. Erat namque sermo multus et longus de dispensatione Domi-

թիւններէն քաղուած հատուածները՝ դարձան ամէնէն հրատապ հարցը, յետ Եփեսոսի ժողովին, զրադեցնելով Արեւելքի Եկեղեցիներու բոլոր մեծ գէմքերը։ Ու անոր հանդէպ երեք տարբեր գիրքեր բռնեցին՝ երեք գլխաւոր կեդրոնները։ Անտիոքի Պատրիարքութիւնը ջանաց պաշտպան կանգնիլ անոնց չդատարարուելուն։ Աղեքսանդրիան եւ անոր կողմնակիցները՝ կ'ուզէին դատարարուել թէ՛ գրութիւնները եւ թէ՛ հեղինակը։ Իսկ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքը միջին ճամբուն հետեւելով՝ կ'ուզէր միայն գրուածքները դատարարուել, առանց հեղինակի անունը յիշելու։ Հայ պատգամաւորները, որոնք հարցը ներկայացնողներն էին, ընդունելով Պրոկլի պատասխանը եւ տեսակէտը՝ վերադարձան հայրենիք, առանց սպասելու, ինչպէս կը կարծենք, գրաւոր նամակին, որ երկար պիտի ճամբորդէր՝ մինչեւ վերադառնար Պոլիս։ Իրենց համար բա-

ւական էր Պրոկլի բերանացի պատասխանը. քանի որ գրաւոր նամակը, ինչպէս տեսանք, պէտք էր որ նախ Անտիոք երթար, հոն սխեմատիկական ժողովքով վաւերացուելու, եւ ապա Աղեքսանդրիա անցնէր՝ Ս. Կիւրեղի վաւերացումը ընդունելու, հոսակ վերադառնալու համար Կ. Պոլիս։ Եւ արդէն Կորինթ, խօսելով իրենց պատգամաւորութեան մասին, յետ ըսելու թէ «Եւ անդ (ի Կ. Պոլիս) միաբանութեամբ զհոգեւոր պիտոյիցն զխնդիրն վճարէին» կը յարէ անմիջապէս. «Որոց յետ այնորիկ հաստատուն օրինակօք աստուածատուր գրոցն, եւ բազում շնորհագին հարց յետ այնր աւանդութեամբք, եւ Նիկիական եւ Եփեսոսական կանոնօք զային երեւելով աշխարհին Հայոց. եւ առաջի գնէին հարցն զբերեալ կտակարանսն եւ կեղեցւոյ սրբոյ»⁷⁷։ Ս. Խորենացի, որ կը հետեւի Կորինթի, ուղեւորվ հոս ալ՝ ուրիշ աղբիւրէ իրեն ծանօթ գիտութենէն օգտուել, կ'աւելցնէ թէ «Եւ մատուցին ըզթուղթսն եւ զկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի վեց սահմանեալ կանոնաւ զլիսով»⁷⁸։ Ս. Խորենացի տեսած է Պրոկլի եւ Ալիկի թուղթերը (ինչպէս նաեւ Եփեսոսի կանոնները, որոնք վեց գլուխ ունին՝ հայերէն թարգմանութեան մէջ)։ ասկից կը համարի թէ թարգմանիչները այս առթիւ բերած ըլլան զանոնք։ Բայց, Կորինթի վերադարձէն միջոց, խօսք չկայ թուղթերը բերած ըլլալու մասին։ Ու մեր կարծիքով՝ պէտք է որ Կորինթի լուսթիւնը աւելի ճիշտ ըլլայ, քան Խորենացիի յիշատակութիւնը։

(Շար. 11)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

74. Հմմտ. Նամակ Յովհաննէսի առ Կիւրեղ, P. G. 77, col. 330. «Sanctissimo enim Proclo tomum recte revera et pie habentem, quem ad Armenios scripsit, nobis destinante et nostrum quaerente consensum, omnia facta sunt a nobis et in nullo minus fecimus. Erat autem et hoc in praesenti tempore supervacuum, propterea quod jam Dei gratia omnes ubique unum et eundem custodiunt pium intellectum... Aliud etiam malum in ista festinatione manibus extensis (...) et alter tomus excerpta quaedam habens Theodori, qui fuit Mopsuestiae episcopus et in ea quae ille in diversis dixisse videtur volentes anathema inferre».

75. Հմմտ. Նամակ Կիւրղի առ Պրոկլ, P. G. 77, col. 343-46. «Dispensatio vero in his optima res est. Si enim adhuc in vivis esset (Theodorus) et Nestorii blasphemiarum fautor, aut suffragari iis quae scrip-

ni nostri Jesu Christi. Subdidit vero et nonnulla capitula ex codicibus excerpta Theodori et Nestorii malis sensibus conveniente habentia intellectum. Et hortatus est ut anathematizarentur ab eis. Ipsi vero non passi sunt. Deinde scripserunt ad me quia si anathematizari contingit scripta Theodori, omnino percurrere hanc maculam et ad sanctos patres nostros, Athanasium vero dico et Basilium et Gregorium et Theophilum et caeteros; scripserunt enim, inquiunt, et ipsi quaedam Theodori consona».

77. ԿՈՐԻՆԹ. Վ. Մ., էջ 76:

78. Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմ. Հայոց, Գ. Կա. (էջ 547):